

7. Лучук Т. Дикі думи Am Tscheremus, або Чужомовний Федькович / Т. Лучук // Незалежний культурологічний часопис. – 1997. – №9. – С. 116-123.
8. Маковей О. Житєпись Осипа Юрія Гординського-Федьковича / О. Маковей. – Львів : З друк. НТШ, 1911. – VI, 591 с.
9. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К : Наша наука і культура, 2004. – 436 с.
10. Франко І. Двоязичність і дволичність / І. Франко // ЛНВ. – 1905. – Т. XXX. – Кн. 2. – С. 231-244.
11. Ярема Я. Українська духовність у її культурно-історичних виявах : [зб. праць] / Я. Ярема ; упоряд., ред. і прим. С. Яреми. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 39-108.

In the article the issue of connection between Jurij Fed'kovych and German literature has been turn out, «German» in writer's biography (the related events, lecture in German, contacts with the representatives of cultural elite), phenomenon of Fed'kovych's writing in German have been described.

Key words: Jurij Fed'kovych, «German», in German language, creativity, linguistic and psychological choose.

Отримано: 11.02.2015 р.

УДК 811.161'367.7

Р. В. Козак

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЕКСПРЕСИВНИЙ СИНТАКСИС УКРАЇНСЬКОЇ Й РОСІЙСЬКОЇ МОВ ЯК КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНЕ ЯВИЩЕ

У статті акцентовано, що явище когнітивно-дискурсивної парадигми зумовлене природним зацікавленням учених когнітивними основами процесу освоєння реальності, переробки і транспортування інформації з метою впливу на людську свідомість. Окреслено напрями антропоцентричного підходу до вивчення експресивного синтаксису у когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики, визначено особливості вивчення експресивного синтаксису, мотивовані певними положеннями щодо розмежування понять «мова» й «мовлення».

Ключові слова: когнітивно-дискурсивна парадигма, експресивний синтаксис, антропоцентричний підхід, системно-мовне явище, дискурсивне утворення, сфера дії, українська мова, російська мова, зовнішньо-реченнєва спрямованість, когнітивно-комунікативний порядок, імпліцитний, експліцитний.

Саме уміння відшукувати «свої», виразні й емоційні слова ще не зробить ваше мовлення живим, якщо ви не володієте секретами експресивного синтаксису

Д. Е. Розенталь

Сучасна лінгвістика має вивчати конструкції експресивного синтаксису (КЕС) не лише на формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному, функціонально-комунікативному рівнях, але й на когнітивно-дискурсивному. Це уможливить здійснення комплексного опису КЕС й дослідження, пов'язані з переорієнтацією науки про мову із внутрішньої структури на виявлення того, як саме мова виражає відношення, притаманні дійсності, долучаючи

людський, особистісний фактор. При вивченні усталеного у певній мові опису світу одним із напрямів дослідження є розгляд тих закономірностей організації дійсності, які переважають у тій чи тій мові, і тих, що визначаються національно-культурною свідомістю його носіїв. Раціональне й об'єктивне в аспекті людської мови нерозривно пов'язане з експресивністю, характерною для процесу мовотворчості. Кожна національна мова характеризується своїми експресивними засобами, втім числі й в експресивному синтаксисі. Тому у системі антропоцентричного підходу зросла увага гуманітаріїв до вивчення людини й мови і мовлення, стрімкого розвитку в українському й російському мовознавстві набули дослідження, у яких людський фактор посідає домінуючу позицію: провідними стали проблеми виявлення закономірностей лінгвосоціотичного засвоєння людиною навколишнього матеріального світу й інформаційного простору, стратегічної структури комунікації для реалізації людських потреб, структурування необхідного для комунікантів середовища.

У цьому зв'язку необхідність когнітивно-дискурсивної парадигми обумовлена природним загостренням зацікавленості учених когнітивними основами процесу засвоєння реальності, процесами переробки та транспортування інформації з метою впливу на людську свідомість, становлення мовної особистості, а також тим, як створені людиною у комунікативних системах інформаційні потоки перетворюються у складний системний продукт – дискурс.

Дослідженню дискурсу в когнітивно-дискурсивній парадигмі, а також аналізу проблем породження, функціонування, сприйняття дискурсу з урахуванням антропоцентричного спрямування лінгвістичної науки присвячена значна кількість наукових розвідок таких відомих зарубіжних й українських лінгвістів як Н. Арутюнова, М. Бахтін, І. Бехта, Е. Бенвеніст, А. Вежбицька, Н. Гуйванюк, Т. ван Дейк, В. Дем'яков, С. Жаботинська, А. Загітко, В. Карасик, Ю. Караулов, М. Положин, Г. Почепцов, О. Селіванова, Дж. Серль, І. Шевченко, Є. Шейгал, Д. Шифрін тощо. Проте в жодній із них не розглядається експресивний синтаксис ні окремішно щодо української й російської мов, ні з погляду компаративного аналізу.

На наше переконання, виокремлення антропоцентричної парадигми, що уможливило дослідження багатьох процесів з погляду людського фактора, висуває нові завдання для дослідників. У цьому плані і потребують неухильної уваги когнітивні аспекти експресивного синтаксису, що декларує **актуальність** теми.

Метою статті є окреслення напрямів антропоцентричного підходу до вивчення експресивних синтаксичних конструкцій (ЕСК) у когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Досягнення визначеної мети передбачає розв'язання таких **завдань**, як дослідження поняття «*когнітивно-дискурсивна парадигма*» щодо ЕСК, аналіз ЕСК української й російської мов як мовного і мовленнєвого явища.

Когнітивний аспект та обсяг когнітивно-дискурсивної парадигми експресивного синтаксису потребує чіткого розмежування лінгвістики мови й мовлення. Зазначимо, що ці терміни розрізняють у мовознавстві ще з часів Бодуена де Куртене і Ф. де Соссюра. Протиставлення мови й мовлення було сформульовано Ф. де Соссюром, хоча усвідомлення такого розуміння зустрічаємо і в його попередників, зокрема, О. Бодуена де Куртене, а ще раніше – у В. Гумбольдта й О. Потебні. Ф. де Соссюр зазначив, що «розмежовуючи мову й мовлення ми цим відмежовуємо: 1) соціальне від індивідуального; 2) істотне від побічного й більше чи менше випадкового» [14, с.52].

Двоєкість онтології існування мови була сформульована Ф. де Соссюром так: «Мова – це скарб, що практично фіксується усіма тими, хто відноситься до одного суспільного колективу, це граматична система, яка віртуально існує

у мозку кожного або, точніше, в усій сукупності індивідів, бо мова не існує повністю ні у жодного з них, вона існує повною мірою лише у колективі» [14, с.52]. Але трохи далі Ф. де Соссюр стверджує, що в мовленні немає нічого колективного, що її прояви є індивідуальні й миттєві, які зводять усі виявлення мовлення до суми часткових випадків [14, с.57]. Протириччя, які бачимо в цих твердженнях і на які неодноразово звертали увагу лінгвісти, полягають у тому, що: якщо мовлення є сукупністю того, що говорять усі, то його необхідно визнати колективним, соціальним; якщо мова не існує в жодному з індивідів, а лише у колективі, то правомірно виникає питання щодо того, з кого ж формується колектив.

Б. Серебренніков сформулював це поняття дещо по-іншому: якщо в мовленні немає нічого колективного, то як може бути соціальною мова? Аналіз цих протиричч зумовлює визнання «присутності» мови у будь-якому мовленнєвому акті [10, с.12].

Протириччя в концепції Ф. де Соссюра щодо мови й мовлення пояснюються, на нашу думку, тим, що автор відмежував мову від мислення, а, відтак, від людини (хоча й оперує поняттям індивід), що й стало наслідком протириччя тлумачення індивідуального й колективного. ЕСК і в українській, і в російській мовах має тісний зв'язок із мисленням людини, носить когнітивний характер.

Хоча розуміння мови й мовлення у Ф. де Соссюра в дослідженнях інших авторів зазнало істотних змін [18, с.361-373], сучасним мовознавством визнається думка, сформульована ним про мову як абстрактну сутність, що функціонує й «безпосередньо подана» тільки у мовленні. Так, Ю. Маслов, розкриваючи взаємозв'язок мови й мовлення, підкреслює: «... мова існує, бо вона функціонує, а функціонує вона у мовленні, у висловленнях, в мовленнєвих актах» [8, с.6].

У процесі розвитку науки про мову змінився понятійний зміст терміна «мовлення». Лінгвісти давно помітили, що у мовленні, безпосередньо поданому для спостереження, міститься також й немовна інформація (наприклад, вікові, статеві й інші характеристики мовця – за сприйняття усного мовлення), яку А. Смирницький визначив як «понад мовний залишок» [13, с.14]. І. Вардұл наголошує, що для відмежування мовлення, яке містить власне мовну інформацію, французький лінгвіст Е. Бюйссанс увів термін «дискурс», визначивши його як «функційну частину мовлення» [3, с.44]. У такому значенні термін найбільше відповідає завданням нашого дослідження, саме тому ми й оперуємо ним.

Класичні українська й російська граматики подавали мовну систему як сукупність рівнів – від рівня звука до рівня речення, при цьому кожний із рівнів описувався по-особливому. У такому описові не було місця для мовця, його комунікативних намірів, не розглядалися умови тих чи тих мовних одиниць. Результатом такого підходу стало зведення усього багатства речення до однієї номінативно-дієслівної структури і поділ усіх синтаксичних конструкцій на двоскладні й односкладні. Речення розглядалось ізольовано, поза його словесно-смісловим контекстом. Речення ж у тексті, речення у зв'язку зі свідомістю мовця, тобто речення у дискурсі стало предметом стилістики. Стилістика звернула увагу на особливе членування речення у мовленні, що часто не співпадає із поділом речення на групу підмета і групу присудка. В. Матезіус назвав таке членування актуальним [9].

Українська й російська лінгвістика кінця ХХ – початку ХХІ століття поєднала у своєму дослідженні мову й мовлення як системно-мовне явище. Основним об'єктом нової лінгвістичної науки стали текст/дискурс і мовець, який формує цей текст/дискурс, своєрідне дискурсивне утворення. Образ мовця уможливив поєднання лінгвістики мови й лінгвістики мовлення. Це поєд-

нання втілює у теорії функційно-комунікативної граматики. У функційно-комунікативній граматиці речення розглядається у єдності парадигматичного (системного) й синтагматичного (текстового) аспектів. Основним поняттям функційно-комунікативної граматики стало поняття функції. «Функція як спосіб, за яким певна одиниця бере участь у структуруванні зв'язного мовлення, створює нерозривний трикутник із формою і значенням» [4, с.16], і реалізація функції відбувається тільки у процесі мислительно-мовленнєвої діяльності, у системі когнітивно-дискурсивної парадигми.

Щодо поняття функції використовується протиставлення потенції і реалізації, дискурсивне утворення, сфера дії, співвідносні з протиставленням мови і мовлення. «Синтаксичний процес – це не лише формування речення із синтаксем, але й формування тексту (письмового чи усного, монологічного чи діалогічного) з речень, які реалізують, як елемент щодо цілого, композиційно-синтаксичні функції» [4, с.17]. Когнітивний аналіз дискурсу уможливив виявлення чотирьох ступенів організації ЕСК у дискурсі: А – ступінь формування типових мовних значень, що відносяться до мови, Б – ступінь реалізації моделі і формування реєстрових блоків, що відносяться до мовленнєвої системи і мають зовнішньо-реченнєву спрямованість, С – ступінь мовленнєвої тактики, утворення синтаксичної композиції дискурсу; Д – рівень стратегії автора, на якому розв'язуються завдання втілення задуму, відображення художнього світосприйняття, формування мовної картини світу. Так об'єднуються мовна система і мовленнєва тактика мовця, сфера дії.

Протиставлення мови й мовлення, що було панівним в україністиці й русистиці до недавніх пір, виводило за межі теорії граматики ЕСК. Експресивні засоби розглядалися чи то в межах стилістики [1], чи то у «синтаксисі мовлення» [2]. З погляду структурного синтаксису експресивні синтаксичні засоби досліджувались на тлі номінативно-дієслівної моделі двоскладного речення. Результатом такого підходу було чи то їх віднесення до групи неповних речень, чи то винесення за межі нормативної граматики. Сукупність експресивних синтаксичних засобів, їхній імпліцитний й експліцитний характер, що були винесені за межі системно-описової граматики, ставали предметом стилістики мовлення [1; 5; 11; 15; 16 тощо]. У процесі дослідження експресивних засобів науковці дійшли висновку, що механізм експресивності належить не мовленню, а мові з чим ми частково не погоджуємося, бо ЕСК безпосередньо пов'язані із прагматичними інтенціями мовця, його мовленням, його мовною й картиною світу.

В основі майже усіх концепцій експресивності лежить «афективна» теорія стилістики, розроблена Ш. Баллі у «Французькій стилістиці» ще у 1909 році. Автор прирівнював експресивне до афективного (на противагу інтелектуальному); підкреслював, що все афективне належить мовленню [1, с.19-20], хоча й зауважував, що експресивність може потенційно модифікувати факти й ідеї, які мали б відноситися до мови. Ш. Баллі описав можливість двоякого вивчення експресивності: 1) від мовної суті до її реалізації в тексті (дискурсі) і 2) від тексту (дискурсу) до виділення експресивно забарвлених засобів у їхніх контекстуальних зв'язках.

На сучасному етапі розвитку української й російської лінгвістики експресивність розуміється як «сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мови, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті засобом сукупного вираження відношення мовця до змісту чи адресата мовлення <...> В результаті актуалізації експресивних засобів мови <...> мовлення набуває експресії, тобто здатність вираження психічного стану мовця» [6, с.591]. У поданому визначенні вважаємо важливим віднесення «експресивних засобів» до засобів мови, а експресивності (як «здатності вираження психічного стану») – до мовлення, у цьо-

му вбачаємо когнітивно-комунікативний порядок ЕСК. «Експресивні засоби належать мові як системі подання (вираження). <...> Поряд з цим вони безумовно реалізуються у мовленнєвих актах і виявляються реципієнтом у їх лінійному продукті – тексті» [12, с.24]. В.Н. Теляга зазначає, що «основна проблема, з якою зустрічаються дослідники експресивності, полягає у тому, що експресивність має мовну природу, бо діє через важелі мови, але її ефект виявляється тільки у мовленні, виходить за межі слова і словосполучення у тексті/дискурсі. І ці дві сторони, чи, може, складники, явища експресивності – її функцію і її значення – необхідно розмежовувати» [18, с.11]. Таке розмежування вважаємо важливим для розуміння суті експресивних засобів синтаксису як засобу дискурсивного утворення. Дійсно, поза дискурсом мовні засоби є інструментом, знаряддям, використання якого дозволяє тому, хто пише/говорить, створити експресивність, експресивне забарвлення мовлення, тобто це потенційна експресивність. Вона стає реальною лише у мовленні. І найголовнішим є те, що експресія має адресата, вона за своєю природою комунікативна, а відтак, пов'язана з конкретними умовами мовленнєвого акта, чи прагматично, чи дискурсивно зумовлена, а, отже, є засобом формування й відображення мовної картини світу.

Можемо висновковувати, що до вивчення ЕСК як когнітивно-дискурсивного складника не може бути використаний підхід тільки з боку мови чи тільки з боку мовлення, оскільки «система мови знаходиться не за межами її реалізації, а в самій реалізації, тобто в самому реальному мовленнєвому процесі як форма вираження закономірних зв'язків елементів мови» [7, с.33].

Про те, як ЕСК – виразники національної специфіки української й російської мов – виявляють свою схожість та відмінність у дискурсах, ми будемо досліджувати у наступних статтях.

Список використаних джерел:

1. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1961. – 387 с.
2. Ванников Ю.В. Синтаксические особенности русской речи: явление парцелляции / Ю.В. Ванников. – М. : Наука, 1969. – 247 с.
3. Вардуть И.Ф. Основы описательной лингвистики (синтаксис и супрасинтаксис) / И.Ф. Вардуть ; Академия наук СССР, Институт востоковедения. – М. : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1977. – 350 с.
4. Золотова Г.А. Функция в языке и речи / Г.А. Золотова // Вопросы сопоставительно-типологического исследования разносистемных языков. – Таллин, 1993. – 340 с.
5. Кожина М.Н. Стилистика русского языка / М.Н. Кожина. – М. : Флинта-Наука, 2008. – 464 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь (ЛЭС) / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Советская Энциклопедия, 1990. – 688 с.
7. Ломтев Т.П. Общее и русское языкознание / Т.П. Ломтев. – М. : Наука, 1976. – 380 с.
8. Маслов Ю.С. Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание / Ю.С. Маслов. – М. : Изд-во «Языки славянской культуры», 2004. – 840 с.
9. Матезиус В. Избранные труды по языкознанию / В. Матезиус. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 232 с.
10. Серебренников Б.А. О материалистическом подходе к явлениям языка / Б.А. Серебренников. – М. : Наука, 1983. – 319 с.
11. Скребнев Ю.М. Введение в коллоквиалистику / Ю.М. Скребнев. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1985. – 207 с.
12. Скребнев Ю.М. Экспрессивная стилистика и лингвистика субъязыков / Ю.М. Скребнев // Проблемы экспрессивной стилистики. – Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1992. – С. 60-65.

13. Смирницкий А.И. Объективность существования языка: материалы к курсам языкознания / А.И. Смирницкий ; под ред. В.А. Звегинцева. — М. : МГУ, 1954. — 33 с.
14. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр. — М. : Прогресс, 1977. — 695 с.
15. Телия В.Н. Типы языковых значений: связанное значение слова в языке / В.Н. Телия. — М. : Наука, 1981. — 269 с.
16. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. — М. : Наука, 1986. — 141 с.
17. Телия В.Н. Механизмы экспрессивности / В.Н. Телия // Языковые механизмы экспрессивности / отв. ред. В.Н. Телия. — М. : Наука, 1991. — С. 5-16.
18. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. — Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1974. — 428 с.

In the article the emphasis is made on fact that the necessity of cognitive-discursive paradigm is caused by natural intensification of scientists' interest to the basis of reality opening up process, to the processes of revision and transformation of information with the aim to influence on human's consciousness, development of linguistic individuality and also to those, as the created by it in communicative systems informational streams transform into complicated system product – discourse. The directions of anthropocentric approach to studying of expressive syntax in cognitive-discursive paradigm of linguistics are outlined. The author makes emphasis on the fact that nowadays there are many questions about expressive syntax, which need to be studied with taking into consideration the modern condition of linguistic thought. That's why the specific directions of expressive syntax studying, motivated by definite positions are determined.

Key words: cognitive-discursive paradigm, expressive syntax, anthropocentric approach, system-linguistic phenomenon, discursive formation, sphere of activity, Ukrainian language, Russian language, external linguistic direction, cognitive-communicative order, implicit, explicit.

Отримано: 14.03.2015 р.

УДК 821.161.2Огієнко

Н. В. Козачук

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ДРАМАТИЧНА ПОЕМА «РОЗП'ЯТИЙ МАЗЕПА»: ВІД СИМВОЛІЗМУ ДО АНТИКОЛОНІАЛІЗМУ

У статті аналізується драматична поема «Розп'ятий Мазепа» Івана Огієнка, її художня своєрідність. Твір глибоко символічний, адже кожен образ містить глибоке значення. Переважають символи тварин (удава), особливо птахів (н-д, орла, сокола, голуба) і рослин (омели, дуба). У драматичній поемі звучать антиколоніальні мотиви. Відчувається глибока ерудиція письменника, обізнаність із творами української літератури, що проявляється в інтертекстуальних зв'язках.

Ключові слова: антиколоніальні мотиви, антиколоніальний пафос, антиколоніальні символи, символізм, І. Мазепа, І. Огієнко, алюзія, біблійна ремінісценція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз дослідження з цієї проблеми. Образ Івана Мазепи стає чи не центральним в українській драматургії ХХ століття. Першим звертається до цього образу С. Воробкевич у драматичній поемі «Кочубей і Мазепа» (1891). Далі були п'єси В. Пачовського «Сон